

SUFIJSKI MOTIVI U BOSANSKOM PJESNIŠTVU (motiv vina, ljubavi i ljepote)

Suad BEHLULUOVIĆ

UDK 28-428.5

821.163.4(497.6).09

DOI: <http://dx.doi.org/10.26340/muallim.v18i72.1628>

SAŽETAK: Istinski procvat i pravi razvoj, naša književnost, i u prozi u i poeziji, doživljava sa dolaskom islama. Uključivanjem u islamski kulturno – civilizacijski krug, naši autori po ugledu na orijentalno književno naslijeđe, naročito kada je riječ o divanskom pjesništvu, ispisuju stihove koji su nerijetko, zahvaljujući bogatstvu svoga izraza, svojoj sadržajnosti i dubokoj duhovnoj poruci, te izuzetnom majstorstvu bosanskih autora, nadmašivali i stihove svojih prethodnika na koje su se ugledali.

Mnoštvo je tema i motiva koji su probudili inspiraciju naših pjesnika da o njima na svoj način progovore.

Tesavvuf je najinspirativnija i najprisutnija tema u poeziji i djelima naših pjesnika. Sufijsko učenje o svijetu i životu, i sistem življenje koji su nerijetko i sami praktikovali, ostvario je veliki uticaj na njih. Naročito je značajan uticaj ovog stvaralaštva u prikazu tog duhovno – spoznajnog aspekta svijesti naših ljudi. Tačnije, primijetna je tendencija naših pjesnika, da svojim stihovima u našem čovjeku pobude istinski osjećaj privrženosti Bogu i želju za usklađivanjem životnog puta u skladu sa Njegovim htijenjem i odredbom.

Posmatrajući njihova djela, možemo primjetiti da u njima dominiraju tri osnovna motiva: ljubav, vino i ljepota.

Ključne riječi: književnost, pjesništvo, tesavvuf, ljubav, vino, ljepota.

Uvod

Tesavvuf je najinspirativnija i najprisutnija tema u književnosti i djelima naših pjesnika. U poeziji naših pjesnika ostavio je trag na dva načina: jedan je preko pjesnika koji su se najčešće direktno nadahnjivali idejama Hasana Basrija, Halladža Mansura, Ebu Jezida Bistamije, Ibraima Edhema i drugih zanmenitih velikana tesavufa, a sami su najčešće bili šejhovi ili muršidi, i drugi, preko pjesnika koji tesavvufu prilaze posredno, sa umjetničke strane. To su oni pjesnici koji se koriste bogatom terminologijom, metaforama, alegorijama i drugim stilskim figurama u svojim djelima, a koje obično nisu bili produkt njihovog ličnog duhovnog spoznajno – osjetilnog doživljaja.

Naravno, broj onih koji su zasigurno pripadali tarikatima, ali se ponekad ne zna pouzdano kojem, mnogo je veći.

Za ovakav način gledanja na svijet i njegovog transponiranja u poeziji, koja na prvi pogled za neupućenog čitaoca djeluje kao profana književnost, po ugledu na svoje prethodnike u islamskom svijetu, naši divanski pjesnici su se služili i posebnom terminologijom u kojoj je gotovo svaka riječ, kao određeni simbol, imala drugačije značenje od onog svoga osnovnog značenja. Međutim, postojao je jedan općeprihvaćen kod koji je poštovan od svih divanskih pjesnika, a to je kod terminologije koja se konzervirala i uz vrlo male izmjene sačuvala do danas. Motive

i teme pjesama divanskih pjesnika nije moguće shvatiti čitaocu koji ne poznaje izvore islama, tradicije i mitologiju istočnih zemalja.

Naročito je značajan uticaj ovog stvaralaštva u prikazu tog duhovno – spoznajnog aspekta svijesti naših ljudi. Tačnije, s obzirom na činjenicu, da je u osnovi naše pjesništvo u svojim najbitnijim elementima bilo inspirirano sufijским poimanjem stvarnosti i života, primijetna je tendencija naših pjesnika, da svojim stihovima u čovjeku pobude istinski osjećaj privrženosti Bogu i želju za usklađivanjem životnog puta u skladu sa Njegovim htijenjem i odredbom.

Izvore uvrštenih pjesama ili dijelove stihova, osim imena autora, u osnovi nismo navodili u fusnotama,

smatrajući to nepotrebnim, iz razloga što je to moguće saznati iz popisa korištene literature na kraju rada.

1. Sufijski motivi u bosanskom pjesništvu

Divanska književnost kao plod arapsko – islamske i iransko – islamske kulture, prenesena je posredstvom osmanskih Turaka i na naše prostore. Vrlo često je ortodokсни pristup islamu i njegovo poimanje na jedan svjetovni način ustupalo mjesto duhovnom (sufijskom) pogledu na svijet, kao i pristupu Bogu i čovjeku. Za ovakav način gledanja na svijet i njegovog transponiranja u poeziji (koja na prvi pogled za neupućenog čitaoca djeluje kao profana književnost), po ugledu na svoje prethodnike u islamskom svijetu, naši divanski pjesnici su se služili i posebnom terminologijom u kojoj je gotovo svaka riječ, kao određeni simbol, imala drugačije značenje od onog svoga osnovnog značenja.

Motive i teme pjesama divanskih pjesnika nije moguće shvatiti čitaocu koji ne poznaje izvore islama, tradicije i mitologiju istočnih zemalja.

Među brojnim temama korištenim u stihovima naših divanskih pjesnika je Kur'an i hadis. Kur'an i hadis nisu samo korišteni kao inspiracija, nego su vrlo često i citirani. Naši divanski pjesnici su često u svojim stihovima izravno citirali Kur'an ili hadis, ili su poruke kur'anskih ajeta ili hadisa donosili po smislu. U nekim slučajevima se koristi samo riječ ili dvije iz određenog ajeta ili hadisa, a ponekad se čak donosi i cjelovit ajet. Ovo citiranje Kur'ana i hadisa, kao i nekih klasičnih djela, nema za cilj samo pokazivanje vlastitog obrazovanja, nego ima i svoju didaktičku funkciju.

Također, kao čest motiv kod naših pjesnika su i Lijepa Božija imena i atributi. Odbir Božijih osobina opisanih u 99 Božijih imena vršen je u skladu sa željom za isticanjem onih Njegovih svojstava koja ukazuju na Njegovo postojanje (*Qadim*), na Njegovo znanje i moć (*ʿAlim*, *Kadir*, *Semi*, *Basir*), vječnost (*Evvel*, *Ahir*, *Zahir*, *Batin*) i sl.

Kod gotovo svih naših divanskih pjesnika moguće je pronaći ovakve stihove, pogotovo na samim počecima njihovih divana, jer svaki sreden divan obično je otpočinjao *muna-džatom*, *tehlilom* ili *tevhidom*.

Veoma često za motive svojih pjesama, pjesnici su uzimali pojedine odlomke ili bar ideju iz nekog od kur'anskih kazivanja. Poznato je da Kur'an sadrži poučna kazivanja o vjerovjesnicima koji su kao posebne teme često obrađivane u književnim djelima klasičnih arapskih, perzijskih i turskih pisaca i pjesnika, a po ugledu na njih i kod bosanskih.

Poseban tematski blok pjesama posvećenih Muhammedu, a.s., su *mevludi* – spjevovi o Poslanikovom rođenju. Najpoznatiji spjev o ovoj temi je *Mevlud* Bursali Sulejman Čelebija, koji je prepjevan i na bosanski jezik.

Naravno, jedna od najinteresantnijih tema vezanih za Muhammedov, a.s., život je Mi'radž (odlazak na nebo i susret sa Allahom, dž.š.). Ova tema Mi'radža prisutna je posebno u literaturi ašika i tekijskoj literaturi. Motivi iz Miradža kao Refref, Burak, Sidra i drugi susreću se kod većine naših pjesnika, gdje se poseban pristup ovom motivu ogleda iz tesavvuške optike, gdje svaki simbol Mi'radža ima naročitu tesavvušku pouku i poruku.

Tradicija obilježavanja Miradža imala je snažnog odjeka u društvenom životu, vezana za skupove po privatnim kućama i tekijama. Na jednom od takvih skupova koji su se održavali u porodici Merhemića u Sarajevu recitirala se "*Miradžija*" *Sabita Užičanina*.

Život Poslanikovog, a.s., zeta i četvrtog halife h. Alije, njegova smrt i mučenička smrt njegovih sinova posebno su nadahnjivali pripadnike tesavvufa.

Također, mnoge poslaničke mučizice su čest i veoma omiljen motiv kod naših pjesnika.

2. Motiv vina, ljubavi i ljepote u djelima naših pjesnika

Sufizam koji je, putem velikog broja derviških redova ušao u sve pore društvenog i religioznog života, i na

njega ostvario veliki uticaj, nikako nije mogao mimoići i našu književnost, posebno njen najduhovniji produkt – poeziju.

Nastao na tekovinama tumačenja sadržaja Kur'ana i slijeđenja Poslanikove prakse, sufizam je u našoj književnosti imao i najznačajnije i najutjecajnije predstavnike. Uostalom, sufijski šejhovi, su u svoj uobičajeni obred uvrštavali, nakon obaveznih dijelova zikra i učenje derviških ilahija, sastavljenih često od bosanskih pjesnika. One su imale za cilj duhovno uzdizanje i približavanje Bogu kroz ljubav – ašk.

Otuda su kod sufija prisutna tri osnovna simbola: **ljubav, vino i ljepota**.

Cilj pjesnikovog sjedinjenja s Bogom manifestira se bezgraničnom ljubavlju u kojoj određenu simboliku ima vino kao sredstvo kojim se ta ljubav postiže i pojačava. Ljepota, u poeziji definirana kao ljudska, često erotska, ima za cilj da pjesnik osjeća divljenja prema Bogu iskaže promatranjem i opisom ljepote Njegovog stvaranja. Vino i ljepota imaju za cilj samo konačno sjedinjenje s Bogom.

Vino u mnogim pjesmama Hafiza i Hajjama, kao i u pjesmama naših pjesnika koji su pisali na orijentalnim jezicima, nije pravo alkoholno piće, od vina u ovoj poeziji, kako piše M. Rizvić, ostaje konačno samo mistično – simbolična poetska alegorija na putu približavanja Bogu i saznanja Boga, odnosno sjedinjenja s njim na planu mistično – ljubavnog savršenstva, što je i krajnji domet i smisao ovakvog ekstatičnog traganja i duhovne težnje.¹

U sastavni dio sufijske terminologije spada termin *harabat*, koji ima osnovno leksičko značenje *ruševina*. U sufizmu riječ *harabat* znači *krčma*, mjesto gdje se susreće lijepa *krčmarica* (*saki*) koja nudi *vino* (*sredstvo približavanja Bogu*), ali simbolizira i život ovdje, na zemlji, ljudski život. Često će se u pjesmi sresti pored termina *mey* ili *šarab* (*vino*) što metaforički

¹ Dr. Muhamed Huković, *Vino u islamskoj književnoj tradiciji*, (Sarajevo: Mhamued Huković, 2000.), p. 65

simbolizira *Božansku ljubav*, i riječi *kāse* (zajela), *cam* (čaša) i slične, koje simboliziraju *dubovno srce* (*kalb*). *Saki*, u profanom smislu shvaćeno, znači *krčmarica*, *vinotoča*, u sufizmu je to simbol za *muršida* (vođu) koji će pjesnika dovesti do prave spoznaje i približenja Bogu.

U jednom gazelu Husein Lamekanija pjeva:

*Dođi na mjesto Harabata da šetamo
Da tamo gledamo krčmaricu mladu, dođi
Da žrtvujemo razum, srce i vjeru za luk
njenih obrva
Da dušu stavimo štitom od strijele njenih
trepavica, dođi
Da se priklonimo prema mihrabu njenih
obrva,
Da onaj mladež na njenu licu učinimo
svjetlom našeg vida, dođi
Možda će jedan gutljaj natočiti od vina
svojih rubinskih usana
Da prosimo nešto u ime Boga, da iz duše
molimo, dođi.
Da glavu spustimo pred noge starog
krčmara (pir-i-mugana)
Da ovu dušu i srce njemu poklonimo,
dođi.
Za jedan gutljaj ljubavi, da dademo
bivstvovanje svoje
Da ostavimo ponos, da odstranimo ime i
čast, dođi.
Rodi, da carstvo bivstvovanja spalimo
vatrom ljubavi
Da njegovu pokrajinu razrušimo, dođi.*

Da bi se stiglo u *harabat*, gdje će se napojiti vinom približavanja Bogu, neophodan je savršen vođa – *muršid* – *i – kamil*.

Tako Lamekanija pjeva:

*Iz svog sam srca iščupao ljubav za oba svijeta
I zaboravio sve drugo osim, savršenog vođe.*

S tim u vezi, često se u ulozi pijanice pojavljuje i šejh – derviš koji, kao u jednoj Bašagićevoj pjesmi, neposredno iz tekije ulazi u mejhanu:

*Jučer derviš iz tekije
U mejhanu pravo ode,
A ja ostah gledajući Žedan
pokraj hladne vode.
Zašto i ja ne bih išo,
Kad dervišu grijeh nije,
Da ugasim barem žeđu
Sa kapljicom malvazije?*

Najedanput se krčma pretvara u pravu tekiju u kojoj stotinu derviša čine zikr. Svi piju, sakija (krčmarica) im piće toči, pa pjesnik nastavlja:

*Kada stupih u mejhanu,
Nebotice bacih oči. —
Sto derviša redom sjedi,
Sakija im piće toči.
Kako kome čašu pruža,
Za meze mu cjelov daje;
Kol'ko su se ponapili,
Jedan drugog ne poznaje.
Bijele čalme i zelene
Po vazduhu širom lete,
A starije fanatika
Sijevaju glave svete.
Dok iz jednog kuta stade
Jeka naja i defova
A u kolu uhvati se
Sto derviša i šejbova
Sva se pusta krčma ori
U zanosu kol'ko viču*

Ova pjesma najbolje ilustruje alegorijsko značenje alkoholičarskog ambijenta. Krčmarica nudi derviše da piju kako bi ih piće dovelo do ekstaze vjerskog zanosa, do vrhunca duhovnog doživljaja Boga:

*A sakija svojim glasom
Kao slavuj iz daljine
Sve dervişe opčarava.*

Krčma simbolizira stjecište, obitavalište ljubavi – to je Božja kuća – tekija, to je kako kaže M. Rizvić “krčma je zato svetište koje nema konkretnog mjesta, ona je gnijezdo duše”.²

U ovoj pjesmi “pijanice” su svim bićem predani Bogu, to su derviši – sufijske, njih stotinu, sjedinjeno sto srčaca koja gore u plamu žarke ljubavi prema jednom Biću – Bogu.

I naš Musa Ćazim Ćatić, također, u svom pjesničkom opusu govori o vinu. Iako je pjevao o vinu, krčmi i bekrijskom životu, kojeg je i sam vodio, on ni u jednom trenutku nije bio zadovoljan time što čini, pa je uzalud pokušavao da se otrgne, izvuče iz toga. Tako je u očajničkom vapaju za oslobođenje duha i duše od strahota alkoholizma i bohemskeg života pjeva pjesmu *Tevebe – i – nesuh* koja bi u prijevodu mogla značiti – pokajanje grijeshnog pjesnika:

*Gospode, evo na sedždu ti padam,
Pred vječnom tvojom klanjam se dobrotom
I molitve ti u stihove skladam,
Prosec. – Oh, daj mi smisao za ljepotom.
Ti znaš da bijah nevin poput rose
I poput lijera u proljeću ranom,
Al' ljudi, med što pod jezikom nose.
Otrov mi dadoše u bokalu pjanom,*

*Gospode, razum prosvijetli mi sada!
Raspiri stare moje vjere plamen,
Vrati mi ljubav i sve stare dare,
Da tresnem čašom o ledeni kamen
I noptom zgrebem Venerine čare –
O raspiri mi stare vjere plamen!*

*Gospode, evo na sedždu ti padam,
I kajem grijehe pred tvojom dobrotom
I molitvu ti u stihove skladam,
Prosec: Ah, daj mi smisao za ljepotom!
Gospode, evo na sedždu ti padam!*

Vrhunac pokajanja je izražen u stihu – *Gospode, evo na sedždu ti padam* – jer sedžda kao jedan od sastavnih dijelova namaza, koji se sastoji u tome da vjernik klanjajući padne ničice i čelom dotakne tlo, na taj način simbolizira potpunu skrušenost, poniznost Allahu, dž.š.

I u pjesmama naših starijih pjesnika, posebno onih koji su pisali na orijentalnim jezicima, vino se i u jednom i u drugom značenju pojavljuje veoma često. Tako Sabit Užičanin, u jednom gazelu pjeva:

*Ko se vinom nemarnosti opija,
ne nalazi uživanja u tespihu –
vječno mahmurnome od grožđa
ne dolazi veselje.*

Dakle, jedna zanimljiva sintagma – konstrukcija *vinu nemarnosti* koja je očito potvrda o kakvom se značenju vina radi. Iz cjelovitog stiha može se zaključiti da pjesnik osuđuje nemarnost i posljedice opijanja.

Isti je slučaj i sa pjesnikom *Ahmedom Ruždijem*. I on je bio pristalica učenja – umrite prije smrti, odnosno ubijte u sebi ovozemljiske želje prije nego što uistinu umrete.

“Išao je često u mevlevijsku tekiju gdje bi s dervišima učestvovao u molitvi

² Dr. M. Huković, op.cit., p. 68

i vršenju zikra. Zbog iznenadne smrti sina živio je potpuno povučeno.”³

Eto takav pobožan čovjek pjeva stihove:

*Od čašice rujna vina
Meni nema dražeg druga;
Zar od ploda vinske loze
Ima bolja razbibriga?
Ti liječi razgovorom
Ranu mliječnom putu svojem –
Nebo, sjem tog drugog lijeka
Ne imade srcu mojem.
U nebeskoj čaši, Ruždi,
Sto svijetova baca slike.
Želiš vidjet drugi svijet
Uzmi čašu rumenike.*

Dakle, sufijško shvatanje vina, kao podsticajnog sredstva za viši, opijeniji stadij duše u težnji ka Bogu, u pjesmama nema uopće značenje alkoholnog pića, što se može zaključiti na više načina. Kao takvo, vino ne egzistira neovisno u svom značenju, ono je sastavni dio značenja pojmova ljubavi i čežnje. Ljubav i čežnja sadrže u sebi opojno sredstvo koje pjesnik naziva vino – ono daje osobinu opojnosti tako da umjesto vina, ljubav i čežnja opijaju, uzdižu dušu do ekstaze razbuktavajući u čovjeku najplemenitije osjećaje. Nema ni pomena o alkoholnom piću koje naprotiv razbuktava najniže strasti, a ne tako suptilna čuvstva koje može probuditi samo ljubav, čežnja i nada.

Kada je riječ o odricanju od ovoga svijeta s ciljem približavanja Bogu i stapanju s Njim, kako nalaže učenje sufizma, u djelima pjesnika inspirisanih tim učenjem, također je prisutna posebna simbolika koju koriste da bi dočarali taj svoj izraz bezuvjetne ljubav prema Bogu. Odricanjem od svega onoga što ne vodi ka Božijoj blizini, postiže se željeni cilj, kao što o tome pjeva Nihadija Karamusić:

*Glavu je uvukao u svoju hrku, zadovolji
se jednim zalogajem
Nihadijo, asketizmom je uspio slavuj.*

U tesavvufskom učenju sve se okreće Apsolutnom Biću, sve je

usmjereno Njegovoj savršenosti i ljepoti. Osnovni cilj je iskazati ljepotu Voljenog Bića, te izraziti ljubav prema Njemu, što se postiže stalnom borbom sa svojim prohtjevima, čišćenjem i jačanjem uz pomoć zikra i stalnog razmišljanja o ljepoti Njegovog stvaranja i blagodatima kojima smo obdareni iz riznice Allahove milosti, tj. fikrom, koji izoštrava snagu našeg razuma.

Posebno zanimljiv motiv sufija, je iskazivanje pripadnosti Jedinstvu Bitka, u kome se čovjek približava Bogu i u kome je on samo kap u moru Jedinstvenog Bitka. Primjer nalazimo još kod perzijskog klasika Omera Hajama:

*Jedna kaplja plače što iz mora seli
More joj se smije i ovako veli:
Uistinu svi smo božanska stvorenja
Sve nas od cjeline samo tačka dijeli*

Tu ideju su kod nas izrazili brojni pjesnici, od Ahmeda Vahdetije, Huseina Lamekanija, Abdurahmana Sirrije do Muse Čazima Čatića.

Kao primjer na ovu temu mogu nam poslužiti sljedeći stihovi ova naša tri spomenuta pjesnika. Tako Ahmed Bošnjak Vahdeti pjeva:

*Kaplja kad u more stigne, nestane je.
Kaplja je uistinu voda, samo je odvojena
od vode.*

Šejh i pjesnik Abdurahman Sirrija također pjeva:

*Ja sam oblikom kaplja, ali sadržinom more
U meni je cijeli svijet,
Ja sam svijet i njegova sadržina.*

S pravom možemo zaključiti da je upravo ta ljubav prema Uzvišenom Tvorcu, metaforički prikazana u simbolu vina i opijenost, bila vodilja i najsnažnija inspiracija naših pjesnika, koji su u svom zanosu pisali pomenute stihove. S druge strane, u želji da svojim stihovima iskažu svu ljepotu Božijeg stvaranja, tu harmoniju koja vlada u kosmosu, u čovjeku samom i u svjetovima oko njega, naši pjesnici su pisali poeziju koja će svojom misaonošću i ljepotom izraza, inspirisati sve one koji je u budućnosti budu isčitavali.

Zaključak

S pravom se može zaključiti da istinski procvat i pravi razvoj, naša cjelokupa književnost (i u prozi u i poeziji), doživljava sa dolaskom islama. Uključivanjem u islamski kulturno – civilizacijski krug, naši autori, po ugledu na orijentalno književno naslijeđe, naročito kada je riječ o divanskom pjesništvu, ispisuju stihove koji su nerijetko, zahvaljujući bogatstvu svoga izraza, svojoj sadržajnosti i dubokoj duhovnoj poruci, te izuzetnom majstorstvu naših autora, nadmašivali i stihove svojih predhodnika na koje su se ugledali.

Ono što je veoma značajno, je činjenica da, iako je nastalo na zasadima islamske kulture i tradicije, iz koje ona crpi žanr, formu i motive, za to književno pregalaštvo se sa sigurnošću može ustvrditi da je ono naše – bosansko, jer pisali su ga naši ljudi i u njega pored svega unosili i elemente vlastitog duhovnog naslijeđa i stvarnosti.

Tesavvuf je najinspirativnija i najprisutnija tema u našoj književnosti i djelima pjesnika sa ovih prostora. Sufijsko učenje o svijetu i životu i sistem življenje koji se praktikovao, ostvario je veliki uticaj na pjesništvo na ovim prostorima i na naše pjesnike. Nastao na tekovinama tumačenja sadržaja Kur’ana i slijeđenja Poslanikove prakse, sufizam je u našoj književnosti imao i najznačajnije i najutjecajnije predstavnike. Posmatrajući njihova djela, nastala i inspirisana, kao što samo kazali, na osnovama sufijškog učenja, možemo zaključiti da u njima dominiraju tri osnovna simbola: *ljubav, vino i ljepota*.

Ljepota u poeziji naših pjesnika, definirana kao ljudska od onih koji ne razumiju, ima za cilj da pjesnik osjećaje divljenja prema Bogu iskaže promatranjem i opisom ljepote Njegovog stvaranja.

Sufijsko shvaćanje vina, kao podsticajnog sredstva za viši, opijeniji stadij duše u težnji ka Bogu, u tim pjesmama nema uopće značenje alkoholnog pića. Ljubav i čežnja sadrže u sebi opojno sredstvo koje pjesnik naziva vino – ono daje osobinu

³ Dr. M. Huković, op. cit., p. 82

opojnosti tako da umjesto vina, ljubav i čežnja opijaju, uzdižu dušu do ekstaze, razbuktavajući u čovjeku najplemenitije osjećaje. Nema dakle, ni pomena o alkoholnom piću koje naprotiv razbuktava najniže strasti.

S toga, motiv vina i ljepote u djelima naših pjesnika treba posmatrati samo u smisli simbolike koja ima za cilj konačno sjedinjenje s Bogom.

Upravo ljubav prema Uzvišenom Tvorcu, metaforički prikazana

u simbolu vina i opijenost, bila je vodilja i najsnažnija inspiracija naših pjesnika, koji su u svom zanosu kao produkt njenog ličnog duhovnog spoznajno – osjetilnog doživljaja, pisali svoje stihove.

Literatura

- Hadžibajrić, Fejzulah. *Mali rječnik tasavvufsko tarikatskih izraza* (priređio i preveo sa arapskog, perzijskog i turskog, Šejh Fejzulah Hadžibajrić), Sarajevo: Šebi arus – Godišnjak Tarikatskog centra-Sarajevo br. 10, 1988.
- Jahić, Dževad, Halilović, Senahid i Palić, Ismail. *Gramatika bosanskog jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.
- Jahić, Dževad. *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo: Ljiljan, 1999.
- Kasumović, Ahmet. *Zašto jezik bosanski*, Tuzla: Prava riječ, 1995.
- S. Jahić, Dževad. *Bošnjački narod i njegov jezik*, Sarajevo: Ljiljan, 1999.
- Ključanin, Zilhad. *Pnorama pobožne bošnjačke poezije XX stoljeća*, Tuzla : Biblioteka Kapija, 2000.
- Hadžiosmanović, Lamija i Memija, Emina. *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Sarajevo, 1995.
- Huković, Muhamed. *Zbornik alhamija-do književnosti*, Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Sarajevo, 1997.
- Latić, Džemaludin. *Ja sam tavus ašikane: Divan ilahija i kasida*, Sarajevo: Bosančica print, 2003.
- Obrađović, Džafer. *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaaka*, Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Sarajevo, 2000.
- Matični odbor Institut za bošnjačke studije Srajevo, 2000.
- Čehajić, Džemal. *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1986.
- Hadžijmaković, Muhamed. *Ilhamija – život i djelo*, Sarajevo: El-Kalem, 1991.
- Šerifović, Fadil- paša. *Divan*, Sarajevo: “Svjetlost” OOUR Izdavačka djelatnost Srajevo, 1981.
- Huković, Muhamed. *Vino u islamskoj književnoj tradiciji*, Sarajevo: Muhamed Huković, 2000.
- Dautović, Ferid i Begić, Omer. *Pjesme vjere – izbor ilahija, kasida i recitacija*, Sarajevo: El-Kalem, 2008.

الموجز

الصور الصوفية في الشعر البوسني
(صورة الخمر والحب والجمال)

سعاد بهلولوفيتش

شهد أدبنا النثري والشعري ازدهاره ونموه الحقيقي مع قدوم الإسلام. إن أبداعنا بانضمامهم إلى الدائرة الثقافية الحضارية الإسلامية، وتأسيسهم بالتراث الأدبي الشرقي، لاسيما في الشعر الديواني، خطأ أبياتنا، كانت في كثير من الأحيان – بفضل ثراء التعبير وقوة المعاني وعمق الدلالات الإيمانية وبراعة الأسلوب – تتفوق على أبيات أسلافهم الذين تأسوا بهم.

هناك الكثير من المواضيع والصور التي أيقظت الإلهام عند شعرائنا ليتحدثوا عنها بطريقتهم الخاصة.

كان التصوف الموضوع الأكثر إلهاما ووجودا في أشعار شعرائنا وأعمالهم، كما كان للتصوف ونظرتهم على الكون والحياة، ونظامه الذي كان كثير منهم يسلكه في حياته، أثر كبير فيهم. وقد كان لهذا الإبداع أثر جلي في التعبير عن هذا الجانب من الوعي الروحاني المعرفي لدى الناس عندنا. وبشكل أدق، يلاحظ أن شعراءنا كانوا بأشعارهم يسعون لكي يوقظوا عند الإنسان الشعور الحقيقي بالخضوع لله والرغبة في أن يكون طريقهم في الحياة منسجما مع إرادته وأحكامه سبحانه وتعالى.

وبمجرد النظر في أعمالهم، يمكننا أن نلاحظ أن السائد فيها ثلاث صور أساسية هي: الحب والخمر والجمال.

الكلمات الرئيسية: الأدب، الشعر، التصوف، الحب، الخمر، الجمال.

Summary

MOTIVES OF SUFISM
IN BOSNIAN POETRY
(motives of vine, love and beauty)

Suad Behlulović

Budding and true development of our literature, poetry as well as in prose was initiated with the arrival of Islam. Becoming a part of the Islamic culture and civilisation, our authors, inspired by oriental literary heritage, particularly regarding *divan* poetry, have written verses often with complexity of expression, content, deep spiritual message and exceptional talent surpassing often the verses of their predecessors who inspired them. Themes and motives that stirred the inspiration of our poets are numerous. Tasawwuf is the most inspiring and most inherent theme of our poetry. Sufis view of the world and the life and their system of living that was often practiced by our poets, has greatly influenced their writing. The impact of this type of writing has a particular significance in presenting this spiritual-cognitive aspect of the awareness of our people. It is a specifically notable tendency of our poets to stir the true feeling of affection for God in our people thus waking within a desire to set one's life path in accordance to His will. Reading their work we may notice three basic dominating motives: love, vine and beauty.

Key words: literature, poetry, tasawwuf, love, vine, beauty